

Др Синиша МИШИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

ИНОКОСНЕ ПОРОДИЦЕ И ЗАДРУГЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ*

АПСТРАКТ: Рад се бави структуром српске породице у позном средњем веку, углавном на основу дипломатичких и османских извора. Српска породица се у овом периоду јавља у два вида организовања: као инокосна и као задружна. Задруге су углавном мале и преовлађују очинске и братске задруге, што има везе и са дужином живота у средњем веку.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: породица, задруга, кућа, средњи век, српске земље, властела, земљорадници, сточари.

1. ВЛАСТЕЛА

За разлику од себара, о породицама властеле немамо много података у изворима. Оно што важи за зависно становништво још више вреди за властелу – велике задруге су изузетак, преовлађују мале задруге и инокосне породице. На основу извора не може се порицати задружни живот код српске властеле.¹ Један спор пред српским краљем, водио је хиландарски игуман Геврасије против синова тепчије Хардомила, Дмитра и Борислава.² Из

---

* Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15. век)*, ев. бр. 177010, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Задруга је литерални термин 19. века. У средњем веку користи се израз *кућа* (Тарановски, 1996)

² ССА 3 (2004), 5 (С. Мишић).

спора се види да браћа поседују заједничко имање, што значи да живе у задрузи. За Милтеновиће – Санковиће и за породицу Косача имамо податке из дубровачког архива из којих се види да су у бар две генерације живели у задрузи.³ На босанским повељама, сведоци (крупна властела) скоро редовно се наводе са браћом или братом.⁴ У грачаничкој повељи (око 1300) помиње се властела коју је на властелинство довео епископ Игњатије: Филип и синови, Стефан и синови и Богдан и синови, а српски краљ је придодао и Рада са синовима и два брата.⁵ Јасно је да ова властела живи у задругама и то прва тројица у очинској, а последњи у очинско – братској задрузи.

Краљ Стефан Душан је приложио Хтетову Прибца са родом и дворанима и са људима што је населио.⁶ Очигледно је Прибац властелин са задругом. Такође, у светоарханђеловској хрисовуљи цара Душана, помиње се Младен Владојевић „*матер његова и сво родство његово*“.⁷ Српски цар је својој задужбини приложио и Божића Крупичића са братом Богдешом и зетом Петрцем.⁸ Задруга са братом и зетом је ретка и код себара, а ово је изузетно редак случај овакве властеоске задруге. Иначе, ради се о ситној властели (властеличићима). У истој хрисовуљи се наводи и властеличић Драица Грковић са братом и децом.⁹ Очито је да је и овде у питању задружни начин организовања породице. Кнез Лазар је манастиру Раваници приложио код Крушевца Огњана са сином Брајком, општином и баштином.¹⁰ Из наведених примера, јасно је да је и властела живела у задругама, као и у инокосним породицама.

Током 15. века катунска аристократија код влаха се уздиже у класу властеле у изузетним случајевима. Дobar пример за то су Милорадовићи из катуна Храбрених, у Хумској земљи. Стицањем баштине и војводске титуле Стјепан Милорадовић је као катунар Храбрених и војвода Доњих Влаха из катунске аристократије прешао у слој властеле. Његов син и наследник војвода Петар Стјепановић је један од крупнијих баштиника по доласку Турака у Хумску земљу. Због тога га Дубровчани, заједно са његовом браћом,

---

³ Види Мишић, 1996.

⁴ ССА 2 (2003), 169 (Ј. Мргић – Радојчић).

⁵ Павловић, 1928, 127.

⁶ Новаковић, 1912, 659.

⁷ Светоарханђеловска хрисовуља, 2003, 89.

⁸ Исто, 90.

⁹ Исто, 109.

¹⁰ Петковић, 1922, 77.

примају у ред својих грађана.¹¹ На основу овога, али и турског пописа и података са некрополе у Ошанићима код Стоца, видљиво је да је војвода Петар живео са браћом у заједници као старешина задруге.

Османским освајањима српских земаља настају велике промене у друштвеној структури, које се највише огледају кроз нестанак српске властеле и почетак стварање нове друштвене „елите“, која највећим делом није племенитог порекла, не поседује земљу у пуном власништву, а свој друштвени успон дугује вршењу службе у османској војсци. То су пре свега били хришћани - спахије, а затим и припадници других војних и полувојних редова попут мартолоса, војника, дербенџија, соколара и других.

Расположива грађа не дозвољава да се детаљније разматрају породични односи наведених друштвених група, али се ипак посредно могу извести поједини закључци. Наиме, није био редак случај да се припадници средњовековне српске ситне властеле јављају као носиоци заједничког тимара, што не само по себи не мора да значи да је постојала задружна породица, али би с обзиром на средњовековно наслеђе, могло да упућује на исправност таквог закључка.

Тако су у грађи османске провенијенције из друге половине 15. века, сачувани помени о три припадника већ поменуте породице Милорадовић, Петру, Радоју и Вукцу, који су као спахије били укључени у османски тимарски систем. По подацима пописа Босанског санџака из 1468. године, војвода Петар (*друго име Храбрин*), који се наводи као старешина влаха Хума, имао је, заједно са братом Радојем, тимар у нахији Конац Поље.¹²

Поменути тимар Петра војводе и његовог брата Радосава дат је крајем 1475. године извесном Вукићу, сину Владивасија, оцу царског чоходара.¹³ Ова чињеница, која је у неколико наврата наглашавана у литератури¹⁴, сведочи о променама статуса самог војводе Петра и његове браће, тј. промене става османских власти према припадницима српске властеле који су прешли под њихову власт. У попису Босанског санџака из 1468. године, коме је тада по османској административној подели припадала нахија Конац Поље, Петар и Радосав убележени су као тимарници. Њихов тимар састојао се од 2 насељена (Сељани и Прковићи) и 1 пустог села (Житомислић), као и 2 дела села (Батоноте и Свитава), са укупним приходом од 2.585 акчи. На

¹¹ Стојановић, 1934, 201 ; Мишић, 1996, 175, 176.

¹² Aličić, 2008, 160-161.

¹³ Исто, 133.

¹⁴ Мишић, 1996, 181; Тошић, 2004, 118-119; Filipović, 2007, 452-456.

поменутом тимару живело је 19 породица и 3 самца. У попису нема помена њихове баштине.¹⁵ У деценију млађем попису Херцеговачког санџака, коме су у међувремену, након његовог оснивања, припале ове области, војвода Петар, заједно са својим братом Вукићем, убележен је на челу влашког цемата који је бројао 127 влашких домаћинстава и 16 самаца, и био највећи у области Доњих Влаха. Могло би се претпоставити да су њих двојица, с обзиром на заједничку одговорност, за шта су уживали одређене бенефиције, живели у проширеној породици, која им је свакако омогућавала успешније извршавање обавеза преузетих према османским властима.

Примера где браћа, или пак отац и син, уживају заједнички тимар има у готово свим сачуваним пописима који се односе на српске земље у 15. веку¹⁶. Тако су на пример, у Босанском санџаку, у нахији Неретва 1468. године као уживаоци заједничког тимара убележени Томаш Црнишић и његов брат Радич, а исте године у нахији Самобор заједнички тимар држе кнез Хрваш и његови синови Степан и Радоња.¹⁷ У санџаку Херцеговина, у нахији Горажде, према подацима пописа из 1476/77. године као тимарници на једном тимару убележени су Иван син Вукосаља и његов брат Иваниш.¹⁸ Исте године, у Смедеревском санџаку убележен је тимар Раде, Радоња и Добривоја, синова Стајка, за које је напоменуто да тимар „уживају заједнички“, а да „на смену одлазе у поход“.¹⁹ Иста ситуација била је и са Степком, Степаномом, Божом и Драгулом, синовима Вукашина, који су седамдесетих година 15. века уживали тимар у области Браничева.²⁰ У истом периоду у Браничеву је постојао тимар чији су корисници били Дамјан, Радосав, Радич и Рајич, као и њихов отац Радевче.²¹

Иако то није експлицитно наглашено, наведени примери сугеришу да је у овим случајевима реч о заједничкој имовини, коју деле најближи сродници, те који живе заједно у економској заједници, који има карактер про-

---

¹⁵ Aličić, 2008, 160-161.

¹⁶ Мора се имати у виду чињеница да сви поменути нису припадници српске средњовековне власти, већ има и оних који су напредовали на друштвеној лествици у оквирима османског друштва. То се посебно односи на влашки аристократски слој који се уздиже под турском управом до статуса спахија.

¹⁷ Aličić, Bosna, 151.

¹⁸ Aličić, Hercegovina, 203.

¹⁹ ВВА, ТТД 16 (1476). Овом приликом захваљујем Оливери Думић на провери ових података и читању!

²⁰ Исто.

²¹ Исто.

ширене породице, иако то не подразумева заједнички живот у истој кући.

Постојање и другачијих примера, којих је ипак много мање, када су браћа притежавала одвојене тимаре, као што је то био случај на пример са Николом, топцијом у тврђава Ресава и његовим братом Рахојем,²² или још изразитији пример забележен у нахији Неретва 1468. године, када један тимар притежавају Радивој, Чавлијевић син и његова браћа Кружан и Драганић, док је њихов брат Милош убележен као уживалац посебног тимара, упућује на закључак да је структура породице код српске властеле и након османских освајања остала истоветна, тј. да су живели и у инокосним и у проширеним породицама, у зависности од животних околности, које су тај избор свакако диктирале. Овде треба нагласити да је турски порески и управни систем више погодовао стварању задруга, од онога који је постојао у средњовековној српској држави.

2. МАЛИ ЉУДИ

У средњем веку основна јединица је *кућа*, што је у изворима често синоним за задругу. Порез се купио по кућама, а кућа је одговарала за све своје чланове. Члан 71. Душановог Законика каже да ко зло учини: брат, син или рођак, а ако су у једној кући (задрузи) да плати господар куће (старешина задруге) или да преда починиоца.²³ Међутим, ако су одељени у посебне куће, неће плаћати за неверу и сваку другу кривицу *брат за брата, отац за сина, рођак за рођака*, већ ће платити само кућа (овог пута инокосна) онога ко је крив.²⁴ Ове одредбе Душановог законика подстичу стварање инокосних породица и деобу задруге. Оне су се делиле и растављале на низ инокоштина. На пример, попис влаха у светостефанској хрисовуљи показује куће у којима су подељена браћа. Тако у катуну Пијанеца живе Рајан са браћом и Паркач Рајанов брат, са децом.²⁵ Очито да је Рајан остао да живи у задрузи са осталом браћом, а Паркач се издвојио у инокосну породицу. На издвајање из задруге наилазимо још у 13. веку у повељи краља Владислава Богородици Бистричкој. Овде се прописује да син, након што се ожени седи

²² ВВА, ТТД 16 (1476)

²³ Новаковић, 1898, 58 (чл. 71) ; Радојчић, 1960, 56 (чл. 71).

²⁴ Новаковић, 1898, 45 (чл. 52) ; Радојчић, 1960, 53 (чл. 52).

²⁵ Ковачевић, 1890, 7.

са оцем још три године, а после тога да се одели у посебну кућу.²⁶ Овде се штити инокосност породице јер је власт имала интереса да дели куће и повећава приход од пореза. Ако је тако издвојени домаћин сам, господар властелинства му даје „стиштника“, па они удружено господару врше работе. Институција „стиштника“ се јавља и у светостефанској хрисовуљи где се јединци удружују „два у једно“, да им работе не би падале теже него задругарима. Одредба важи, поред меропаха, и за сокалнике и мајсторе.²⁷

Дакле, српске породице су биле инокосне или задружне. Истраживања породице на основу првих турских дефтера такође показује да српско становништво живи у инокосним и задружним породицама.²⁸ Поред тога што, како смо видели, Душанов Законик породицу обухвата термином куће, он као детерминанте куће – породице узима огњиште, хлеб и имање.²⁹ Кућу чине особе окупљене око једног огњишта, који у том простору производе и троше и поседују одговарајући земљишни комплекс. Задругу сачињавају сродници који су заједно у кући. Међутим, живот на једном огњишту не мора бити задруга, јер се као издвојен из задруге сматра *одељен хлебом и имањем*.³⁰ Без заједнице рада задруга не може постојати. Најзад, она је и заједница имања. Из средњовековних споменика можемо видети степен сложености задруге у српском друштву 14. и 15. века. Видели смо да на њу утичу економски и порески систем, који нису наклоњени задрузи. Такође, дужина живота у средњем веку утиче на то да је задруга најчешће заједница једне генерације браће. Истраживања су показала да је у области Бранковића (Косово и Метохија) 1455. године најчешћи вид задруге и тип породице – братска задруга.³¹

За анализу структуре и величине задруге највише података пружају дечанске хрисовуље. Уочљиво је да у свим селима и дечанским катунима постоје и инокосне куће. Дечанско властелинство је обухватало 40 села и девет катуна. У њима је било 2.097 кућа меропаха, заједно са мајсторима и поповима и 69 кућа сокалника (укупно 2.166 земљорадничких кућа) и 266 кућа влаха (сточара). На целом властелинству је било 2.432 куће,³² или око

²⁶ Новаковић, 1912, 590.

²⁷ Ковачевић, 1890, 8 ; Тарановски, 1996, 588.

²⁸ Бобић, 2001, 316 – 372 ; Бобић, 1998, 393 – 410.

²⁹ Радојчић, 1960, 53 (чл. 52), 56 (чл. 70).

³⁰ Радојчић, 1960, 56 (чл. 70) ; Тарановски, 1996, 596.

³¹ Бобић, 1998, 397.

³² Новаковић, 1965, 48. Уп. Ивић и Грковић, 1976.

12.000 становника. Ако се упореде подаци о кућама дечанске хрисовуље из 1330. године и оне коју је издао краљ Стефан Душан 1343 – 1345. године,³³ види се да је већина кућа из 1330. остала иста, а неке су ишчезле или се поделиле.³⁴ У неким насељима је забележен и један број нових кућа, али није могуће утврдити да ли се ради о придошлицама или о становницима који су у међувремену постали пунолетни, па се издвојили у инокосне куће. Код оних кућа које су задружне, а не помињу се у првој повељи, извесније је да се ради о новим досељеницима, а не о природном прираштају у самом насељу јер је кратак временски период за формирање задруге, мада се ни ова могућност не може у потпуности искључити код братских задруга.

Однос задруге и инокосних породица, као и величина задруге на дечанском властелинству, може се добро видети ако се прикаже структура неколико значајнијих насеља.

Село	1	2	3	4	5	6	7	Више	Укупно
Лучане	7	9	8	1	1				26
Прапраћане	6	14	10	8	1	2	1	1(8)	43
Љуболић	12	18	18	9	6		1	1(8)	65
Бабе	15	19	17	12	9	2	2	1(10)	77
Грмолеч	21	22	21	7	10	4	4	2(8,12)	91
Чабић	43	54	32	19	12	9	2	1(8)	172
Град	7	9	5	2	4				27
Врмоша	2	5	6	1	2	3	1	2(10,14)	22
Добра Река	12	12	17	7	3	4	2	3(8,8,9)	60
Сероша	45	35	14	16	9	1	1	4(10,11,12,19)	125
Власи ратишевци	1	8	6	2			1		18
Сушичани	4	10	12	2	2				30

Структура кућа у неком селима и катунима дечанског властелинства

³³ Благојевић, 1970.

³⁴ Новаковић, 1965, 140 – 142.

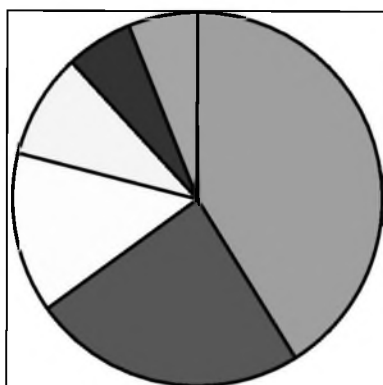
Село Чабић, као једино од највећих насеља дечанског властелинства, имало је укупно 172 куће, од чега 43 инокосне, што износи 25% од укупног броја кућа.³⁵ У овом селу мушких одраслих глава има 459, што значи да село има око 2.295 становника. Село Сероша, које је такође велико насеље са 125 кућа и у коме се налази и највећа задруга на дечанском властелинству, она Толислава Лачковића, има 45 инокосних кућа. То је 36% од укупног броја кућа. Из ових примера, а и увидом у структуру осталих насеља, може се закључити да је бар једна четвртина становништва дечанског властелинства живела у инокосним породицама. С друге стране, ако се упореде ова два насеља, а такву тенденцију имају и остала, видљиво је да су најбројније задруге са две или три мушке главе. Таквих задруга у Чабићу има 86, а у Сероши 49, што у првом случају износи 50 процената укупног броја кућа, а у другом 39 процената. Значајно место заузимају и задруге са 4 мушке главе, остале су процентуално слабо заступљене. Већина становништва на дечанском властелинству живи у задругама, у највећој мери у задругама са две или три мушке главе. Из приложених графикана видљива је апсолутна доминација малих задруга са две или три мушке главе. Када се томе додају и инокосне куће, онда на ове три категорије одлази преко 70% кућа у два посматрана насеља. Слична је тенденција и у другим земљорадничким насељима.

Структура кућа у селу Чабић

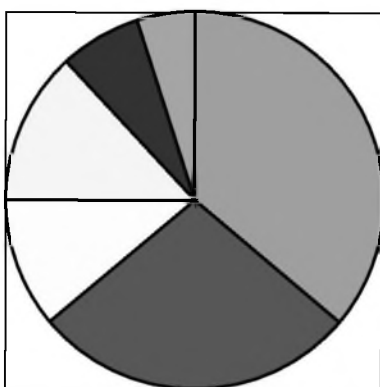
³⁵ Ивић и Грковић, 1976, 92 – 96.

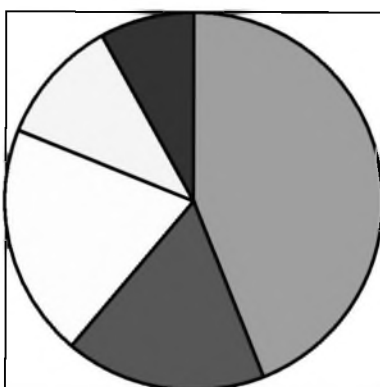
- задруга са 2 мушке главе (41%)
- са 3 мушке главе (24%)
- са 4 мушке главе (14%)
- са 5 мушких глава (9%)
- са 6 мушких глава (6%)
- са 7 и више (6%)

Структура задруге у селу Чабих

- инокосни (36%)
- са 2 мушке главе (28%)
- са 3 мушке главе (11%)
- са 4 мушке главе (13%)
- са 5 мушких глава (7%)
- са 6 и више (5%)

Структура кућа у селу Сроша

- са 2 мушке главе (44%)
- са 3 мушке главе (17%)
- са 4 мушке главе (20%)
- са 5 мушких глава (11%)
- са више (8%)

Структура задруге у селу Сроша

Најучесталији тип задруге на дечанском властелинству била је заједница оца са одраслим синовима (очинска задруга), или заједница ожењене браће (братска задруга).³⁶ Да је ово био најзаступљенији облик задруге, не само на дечанском властелинству већ у целој држави, види се из одредби Душановог Законика. Већ цитирани чланови 52. и 71. када говоре о сношењу кривице задруге, говоре о очевима, синовима и браћи, када се одређује како ће одговарати пред судом.³⁷ Ово несумњиво показује да је братска, а за њом и очинска задруга, била најчешћи тип задруге код Срба у 14. веку. Анализа пописа из 1455. године показује да се српска породица за сто година није битно изменила. У области Бранковића је било 5. 705. инокосних породица (57%), очинских задруга 1.018 (10%), а братских 3.130 (31%), а што се тиче броја становника у братским заједницама живи 50,5% становништва.³⁸ Што се овог односа тиче у нашим насељима на дечанском властелинству, у селу Чабиху од 2.295 становника у задругама живи 2.080 становника, што је апсолутна већина. У Сероши од 1.655 становника, 1.430 живи у задругама. Већина становништва на дечанском властелинству живи у задругама. Што се тиче доминације братске задруге треба истаћи да на то утиче кратак животни век. Важно је напоменути да инокосне породице и задруге нису трајне и да су подложне променама у свакој генерацији. Прерастање инокосне породице у задругу зависи од плодности жена и преживљавања мушке деце. Једна од важних особина српске средњовековне задруге је њена склоност ка деоби коју, како смо већ истакли, подстиче држава кроз порески систем.

Анализом података за дечанско властелинство видимо да је било мало јачих задруга, а у неким насељима их уопште нема. У селу Прапраћане бележимо задругу чији је старешина Богоје, који има одраслог сина Гоислава, а са њим у заједници живе и Богојева браћа Миља и Добрчин, и свима се наводи заједнички предак дед Рашко.³⁹ Овде је у питању проширена очинско – братска задруга, која се састоји од 4 одрасла мушкарца. Да у једној породици могу живети и три генерације одраслих мушкараца видимо по кући Дражоја у селу Стрелац. Са њим, као старешином породице, живи син Шакоје и Драгош Шакојевић, његов одрасли унук.⁴⁰ Такође у селу Грмочел

³⁶ Ивић и Грковић, 1976, 76, 77, 78, 79. и тако даље.

³⁷ Новаковић, 1898, 54 (чл. 66) ; Радојчић, 1960, 55 (чл. 66).

³⁸ Бобић, 2001, 347.

³⁹ Ивић и Грковић, 1976, 78.

⁴⁰ Исто, 80. Уп. Тарановски, 1996, 584, генерално је у праву када тврди да је навођење деда ознака заједничког умрлог претка, али има случајева као што је овај када то правило не важи.

живи задруга чији је старешина Побрат. Он живи са сином Богојем и Богојевим синовима, а својим унуцима, Негованом и Прибиславом.⁴¹ Задругу су, додуше ређе, могли сачињавати и ујак са нећацима, као у селу Бохорићи где Доброслав живи са нећацима Богославом и Храниславом Граденовићима.⁴² Ипак, ово је редак облик задруге на дечанском властелинству и помињу се свега још две, једна у селу Љуболић, а друга у селу Буњане.⁴³

Поред нећака, задругу су могли сачињавати и таст и зет, али и отац са синовима и зетом. Тако је у селу Бабе постојала задруга чији је старешина Рад, а њу су сачињавали његови синови Милош и Братун и зет Храноје.⁴⁴ Дакле, зет није довођен у породицу и задругу само у случајевима немања мушке деце, већ је могао бити део задруге заједно са браћом своје жене. Чешће зет чини задружну породицу заједно са тастом, као што је то случај у селу Требопољу са Драгославом и зетом Прибојем.⁴⁵ Зетови су често били део веће задруге у којој су и синови старешине.⁴⁶ У дечанским хрисовуљама је забележена само једна задруга коју чине старешина Добровој са двојцом зетова Мирославом и Лалојем.⁴⁷ Слично зетовима, који нису крвни род, и пасторак је могао бити део задруге, као што је случај са задругом Мирослава из села Чабић. Поред њега, ову задругу су сачињавали његов брат Ранко, Мирослављеви синови Петина Мирослав, Милош и Степан и Мирослављев пасторак Воинег.⁴⁸ Укупно шест одраслих мушкараца, што представља једну од *јачих* кућа у Чабићу.

Што се тиче бројности (јачине) задруге на дечанском властелинству, њу су углавном, сачињавала два до пет одраслих мушкараца, а најчешће су биле задруге са два и три мушкараца. Све задруге које броје преко пет одраслих мушких глава овде се могу сматрати *јачим* кућама. Великих задруга, са преко десет мушкараца, има јако мало. Најјача задруга у селу Љуболић имала је осам мушких глава. Старешина је био Станислав, а још му је био жив и отац Доброслав. С њим у заједници су живели и његови одрасли си-

⁴¹ Ивић и Грковић, 1976, 90.

⁴² Ивић и Грковић, 1976, 80.

⁴³ Исто, 82, 107.

⁴⁴ Исто, 86. Уп. Новаковић, 1965, 48 – 60, сваког претка је рачунао као живог. Још је Тараповски показао да то није исправно, али ни његов метод одбацивања сваког претка није исправан. Показали смо већ примере где се трећи предак и те како мора рачунати.

⁴⁵ Ивић и Грковић, 1976, 100.

⁴⁶ Исто, 109, 119.

⁴⁷ Исто, 107.

⁴⁸ Исто, 92.

нови Пријатељ, Дабижив и Шишман, као и брат му Радослав са сином Прибилом, и трећи брат Свркота.⁴⁹ У селу Бабе била је бројна задруга Славомира са још четворицом браће и двојицом синова.⁵⁰ Ипак је у овом селу најбројнија задруга Градоја Лисице, коју су, поред њега, сачињавали седморица његових синова и његов брат са сином.⁵¹ Овде је било укупно 10 одраслих мушкараца, што ову задругу сврстава међу велике задруге на дечанском властелинству. У селу Чабић најбројнија задруга је имала осам мушких глава, а у Средњем Селу седам.⁵² У селу Горане задруга на челу са Чјуданом имала је девет мушкараца и састојала се од браће и њихових синова.⁵³ Слична задруга, од 11 мушких чланова, налази се у селу Шипчане. Њен старешина је Добромисл, а и њу сачињавају браћа и њихови синови.⁵⁴ Ове задруге се по свом карактеру не разликују од очинско – братских задруга са мање чланова, само су бројније, али им је структура иста.

У селу Грнчареву најбројнија је задруга Негослава Шлемановића, коју чине он са двојицом браће, 4 своја сина и тројицом синова своје браће.⁵⁵ Најјача очинско – братска задруга живела је у Врмоши, у данашњој Албанији, а старешина је био Драгчуј Радун. Заједницу су сачињавали, поред њега, његових пет синова, брат му Храџа са тројицом синова и још четворо Драгчујеве браће, укупно 14 мушких глава.⁵⁶ Најбројнија задруга на дечанском властелинству живела је у Сероши, а њен старешина је Толислав Лачковић. Она се састојала од њега, двојице његових синова, од којих је један имао тројицу одраслих синова, а други једног. Са њима су живели и седморица Толиславових братанаца, са четворицом својих одраслих синова и Хранислав Десимирић који се у ову задругу приженио.⁵⁷ Задруга је бројала 19 одраслих мушкараца и била убедљиво највећа на дечанском властелинству.

---

⁴⁹ Исто, 81.

⁵⁰ Исто, 85.

⁵¹ Исто, 87.

⁵² Исто, 94, 97.

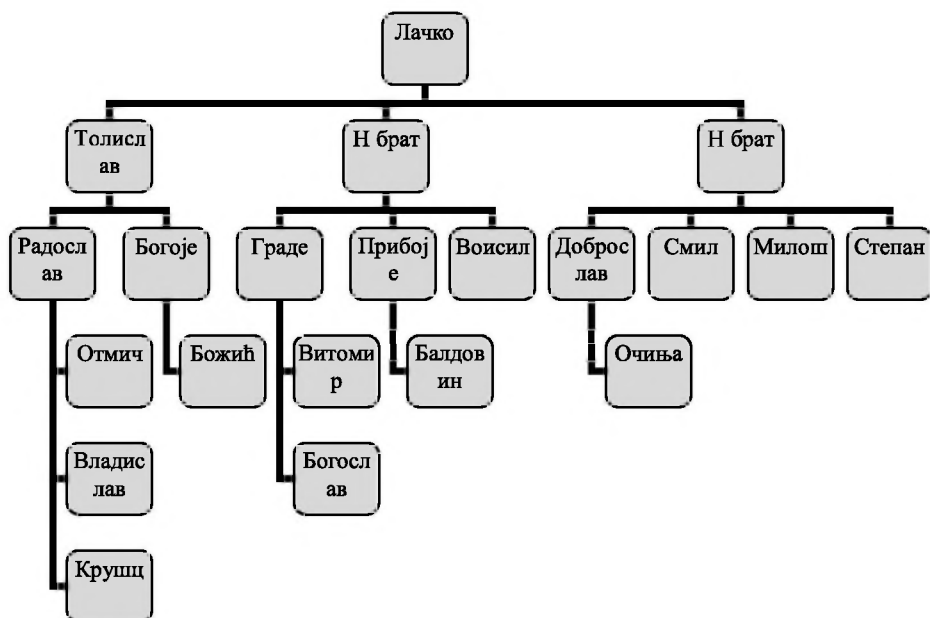
⁵³ Исто, 102.

⁵⁴ Исто, 104.

⁵⁵ Исто, 113.

⁵⁶ Исто, 114 ; Мишић, 2005, 63 – 78.

⁵⁷ Ивић и Грковић, 1976, 114 ; Новаковић, 1965, 160 – 161 ; Тарановски, 1996, 584. Пошто је Толислав деда већ одраслим унуцима, његов отац Лачко свакако више није жив. Уп. Бабић, 1996, 34.

Задруга Толислава Лачковића

У организацији и структури породице на дечанском властелинству нема битне разлике између села и катуна. И у влашким породицама има много инокосних, а задруге су углавном братске и очинске и састоје се од два до пет одраслих мушкараца. Забележене су само две *јаче* задруге и то код влаха Лапчиноваца и влаха Тудоричеваца. У оба случаја су у питању породице старешине катуна. Лапчан је живео у заједници са братом Срданом, као и са тројицом својих и двојицом братовљевих синова.⁵⁸ Укупно седам одраслих мушкараца. Тудорац је живео у заједници са шесторицом својих синова, братом Радом и његова 4 сина.⁵⁹ Укупно 12 мушких глава у овој задрузи и она је уједно највећа влашка задруга на дечанском властелинству. Слично као код влаха, на дечанском властелинству није било разлике у структури породица занатлија и рибара. И овде су у питању или инокосне породице или мале задруге, углавном очинске или братске.⁶⁰ Тако у Чабићу живи

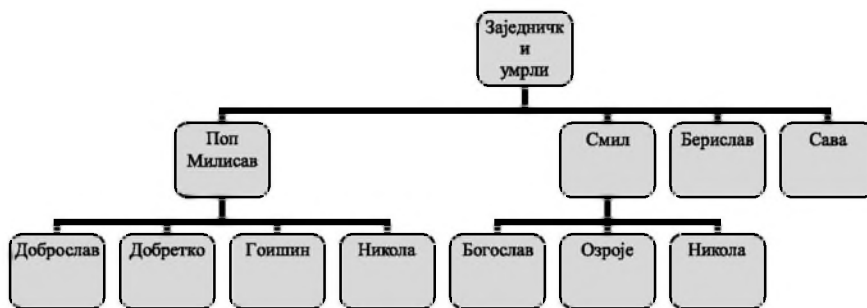
⁵⁸ Ивић и Грковић, 1976, 123.

⁵⁹ Исто, 123. Уп. Новаковић, 1965, 161, избројио је 14 чланова ове задруге!

⁶⁰ Ивић и Грковић, 1976, 94, 96, 128, 187.

ковач са двојицом синова, а и један златар, такође, са двојицом синова.⁶¹ Према одредби светостефанске хрисовуље занат је могао да наследи само један син, а остали су морали бити меропси.⁶² Ова одредба је подстицала стварање инокосних мајсторских породица и разбијање задруге код занатлија, зато код њих доминира очински тип задруге.

У дечанским хрисовуљама је пописан и значајан број свештеника (попова). Они су занимљиви и због тога што су у питању слободни а не зависни људи. Међутим, структура њихових породица се не разликује од структуре породица земљорадника и сточара (влаха). Један број попова живи у инокосним породицама,⁶³ али неки од њих живе и у задругама које се углавном састоје од њихових синова (очинске) и понекад и са браћом.⁶⁴ Занимљиво је у овом погледу село Грмочел у коме је пописано девет поповских кућа. Од тога броја тројица живе у инокосним породицама, остала шесторица живе у задругама и то четворица са синовима (очинске), један у заједници са браћом (братска), а поп Милша са двојицом браће и сином (очинско – братска).⁶⁵ Највећа попвска задруга је пописана у Сероши. Њу чине старешина задруге поп Милосав, са четворицом својих синова. Ту су и тројица његове браће: Смил, Берислав и Сава, а Смил има и тројицу одраслих синова.⁶⁶ Задруга броји укупно 11 одраслих мушкараца.

Задруга пона Милсава

⁶¹ Исто, 94.

⁶² Ковачевић, 1890, 7.

⁶³ Ивић и Грковић, 1976, 81, 88, 89.

⁶⁴ Исто, 88, 89, 100.

⁶⁵ Исто, 88 – 89.

⁶⁶ Исто, 119.

Према одредби светостефанске хрисовуље поповски синови који изуче књигу „*сви једну очинску земљу да држе*“. Који не изуче прелазе у сокалнике и меропхе.⁶⁷ За њих је то значило и неминовно иступање из поповске задруге.⁶⁸ То би у представљеном примеру попа Милосава значило да су књигу изучила и његова браћа и његови синови, као и синови његовог брата, иначе не би могли бити сви скупа у истој задрузи.

Нешто корисних података о структури породице, посебно влашке, има и у другим повељама. У том погледу значајније су хрисовуља краља Милутина у манастиру Светог Стефана у Бањској (1313 – 1316) и светоарханђеловска хрисовуља цара Стефана Душана (1348/1349), које нам доносе пописе влашких породица на својим властелинствима. У светостефанској хрисовуљи структура влашких породица се не разликује од оне на дечанском властелинству. И овде преовлађују инокосне и мале задружне породице. У бањском катуну Пијаинаца Рајан живи са браћом, а Паркач, Рајанов брат са децом.⁶⁹ Очигледно је да се овде један брат (Паркач) издвојио из братске задруге у инокосну породицу. Приметно је, да је код влашких породица чешће присутна задруга у којој, поред синова, учествују и зетови. Тако у Бугарском катуну има шест задруга у којима су и зетови.⁷⁰ У два случаја задруга се састоји од синова и шурака (женин брат), а Литрокосова задруга је била састављена од његове деце, зета и његових шурака.⁷¹ Већ смо наводили одредбу из ове повеље о забрани женидбе Србина (земљорадника) у влахе (сточаре), а стариници да не буду војници већ ћелатори.⁷² Већи број зетова у влашким задружним породицама сигурно је у вези са овом одредбом.

Структура влашке породице је слична и на арханђеловском властелинству. Овде је приметно да су чешће задруге које сачињавају браћа и сестрићи или братанци.⁷³ И овде су присутније, у односу на земљорадничко становништво, задруге са зетовима и то без обзира што у истој породици живе и одрасли синови.⁷⁴ Такође, ни међу светоарханђеловским власима нема великих задруга, а има много инокосних породица.⁷⁵ Слична је слика и међу вла-

⁶⁷ Ковачевић, 1890, 7.

⁶⁸ Тарановски, 1996, 589.

⁶⁹ Ковачевић, 1890, 7.

⁷⁰ Исто, 8.

⁷¹ Исто, 8.

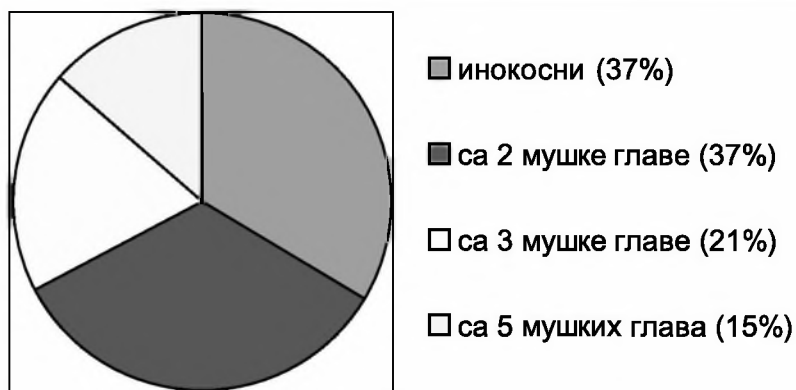
⁷² Исто, 6.

⁷³ Светоарханђеловска хрисовуља, 2003, 101, 102, 104, 106.

⁷⁴ Исто, 101, 106.

⁷⁵ Исто, 103, 104, 105, 106.

сима Псодерцима који су припадали властелинству Светог Николе у Врању, који је 1343 – 1345. годне приложен као метох Хиландару. Сам примиђур Псодераца Болеслав живео је у задрузи са синовима Дабулом и Рајулом.⁷⁶ Псодерци живе у 19 кућа, од тога је 12 задружних, а седам инокосних, што износи 37%. Највише задружних кућа, такође седам, се састоје од две одрасле и ожењене мушке особе. Само су једну задругу сачињавали петорица одраслих мушкараца.⁷⁷ И овај катун, иако је на територији Врања, која је удаљена од оних територија које смо до сада посматрали (Косово, Метохија, Плав, Гусиње), показује исте карактеристике што се структуре породица тиче.

Структура кућа у влашком катуну Псодерци

У светоарханђеловској хрисовуљи су пописане и занатлије у граду Призрену, као и зидари из жупе Пнуће. Структура њихових породица је слична земљорадничким и влашким породицама: има значајан број инокосних породица, а задружне породице се састоје од две – три мушке главе.⁷⁸ У питању су очинске или братске задруге. У хрисовуљи Лесновском манастиру, приложени су и људи у Штипу, који живе у инокосним породицама или братским задругама. Изузетак су Граде који живи са пашеногом Радом и Драгија Василев, који живи са зетом.⁷⁹ Иначе, задруга двојице пашенога је јако ретка на нашим просторима.

Падом српске Деспотовине (1459) и Краљевине Босне (1463) под тур-

⁷⁶ ССА 4 (2005), 72 (С. Марјановић-Душанић).

⁷⁷ Исто, 72 – 73.

⁷⁸ Светоарханђеловска хрисовуља, 2003, 109, 110 ; Новаковић, 1965, 163.

⁷⁹ Архимандрит Леонид, 1870, 293.

ску власт почела је нова фаза у развоју структуре српског друштва, па и породице. Османлије доносе нови управни и порески систем који утиче на структуру српске породице.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Архимандрит Леонид, 1870 – Архимандрит Леонид, *Хрисовуља цара Стефана, дата у Скопљу 1347. којом се оснива епископска столица у Леснову*, Гласник СУД 27 (10), Београд 1870.

Законоправило, 1991 – *Законоправило или Номоканон светога Саве*, приредио М. Петровић, Горњи Милановац 1991.

Ивић и Грковић, 1976 – П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976.

Ковачевић, 1890 – Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890).

ССА 4 (2005) – С. Марјановић – Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005), 69 – 85.

ССА 3 (2004) – С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару о спору око међа Крушевске метохије*, ССА 3 (2004), 3 – 17.

ССА 2 (2003) – Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукицу Хрватинићу*, ССА 2 (2003), 167 – 184.

Светоарханђеловска хрисовуља, 2003 – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003.

Недељковић, 1984 – Б. Недељковић, *Liber Viridis*, Београд 1984.

Новаковић, 1912 – Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

Новаковић, 1907 – Ст. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907.

Новаковић, 1898 – Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, Београд 1898.

Павловић, 1928 – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, Гласник СНД 3, Скопље 1928.

Петковић, 1922 – В. Петковић, *Манастир Раваница. Хрисовуља кнеза Лазара у Врднику*, Београд 1922.

Радојчић, 1960 – Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1960.
Соловјев, 1926 – А. Соловјев, *Одабрани споменици српскога права*, Београд 1926.

Стојаиновић, 1934 – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I – 2*, Београд 1934.

Литература

Благојевић, 1970 – М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио дечанску хрисовуљу?*, ИЧ 16 – 17 (1970).

Vlehnova – Čelebić, 2002 – L. Vlehnova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica 2002.

Бобић, 1998 – М. Бобић, *Српска средњовековна породица у области Бранковића*, Социологија 3, Београд 1998, 393 – 410.

Бобић, 1996 – М. Бобић, *Проучавање породице и домаћинства на основу пописа области Бранковића из 1455. године*, Становништво 34, 1 – 2, Београд 1996, 29 – 38.

Бобић, 2001 – М. Бобић, *Куће, породице и задруге*, Насеља и становништво области Бранковића 1455. године, уредник М. Маџура, Београд 2001, 316 – 372.

Богишић, 1927 – В. Богишић, *Правни чланци и расправе I*, Београд 1927.

Габарахманов, 1996 – П.Ш. Габарахманов, *Средневековне крестјане и их семеи*, Москва 1996.

Мишић, 2010 – С. Мишић, *Законске одредбе о власима у повељама Немањића*, Браничевски гласник 7, Пожаревац 2010, 36 – 48.

Мишић, 2005 – С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 63 – 78.

Мишић, 1996 – С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.

Новаковић, 1965 – Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965.

Рашевић, 2001 – М. Рашевић, *Демографске прилике и становништво*, Насеља и становништво области Бранковића 1455. године, уредник М. Маџура, Београд 2001.

Тарановски, 1996 – Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави*, Београд 1996.

Резиме

У средњовековној српској држави породица, или кућа како се назива у изворима, била је основна јединица друштва. Она је могла бити инокосна и задружна. Анализом дипломатичке грађе, као и првих турских дефтера, видљиво је да је $\frac{1}{4}$ становништва живела у инокосним породицама. Више од половине породица које живе у задругама чине мале задруге од два до три члана. Скоро све ове задруге су или очинско – синовске или задруге браће. На тип задруге у многа места утиче и дужина живота и способност рађања. Изворна грађа показује мали број великих задруга.

Инокосне породице и задруге су присутне како код властеле, тако и код *малих* људи (зависног становништва). У структури породица нема неке разлике у односу на статус. Инокоштине има свуда, а карактеристике задружних породица су исте код властеле, меропха, сокалника, попова, мајстора или рибара. Разлика се читава једино код влашког становништва где су у задругама присутнији зетови него код осталог становништва. То је резултат покушаја земљорадничког становништва да пређе у статус сточара који је био повољнији по њих.

PhD Siniša MIŠIĆ

SOLITARY AND COMMUNAL FAMILIES IN MEDIEVAL SERBIA

Summary

In the medieval Serbian state, the family or house as it appears in sources, was the basic unit of society. It could be solitary or communal. By analyzing primary diplomatic documents and the first Ottoman defters, we can see that about a quarter of the population lived in solitary families. More than half the families that lived communally did so in small communes of two to three members. Almost all of these communes were either father-son family communes or fraternal communes. Primary resources show only a small number of large communes.

Solitary and communal families were present in the aristocracy, as well as among the common (land-bound) population. The structure of the families does not have any bearing on status. Solitary families could be found anywhere, whereas the characteristics of communal families are the same among the aristocracy, the land serfs, minders, priesthood, members of guilds or fishermen. A notable difference is among the Vlach population where there was a higher than usual number of young men joining their wives' families. This was a result of the attempt of the land-working population to gain status of animal herdsman, as it was considered more advantageous.